

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА СОЛИҚ ТАВАККАЛЧИЛИГИНИ БОШҚАРИШНИНГ ҲОЗИРГИ ЗАМОН МУАММОЛАРИ

¹Джамалов Хасан Нуманжанович

Тошкент молия институти «Солиқлар ва солиққа тортиш»
кафедраси проф.в.б.,и.ф.н.,

²Маманазаров Санжарбек

Тошкент молия институти

«Солиқлар ва солиққа тортиш» мутахассислиги магистранти.
<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7827495>

ARTICLE INFO

Received: 04th April 2023

Accepted: 13th April 2023

Online: 14th April 2023

KEY WORDS

ABSTRACT

Мақолада Ўзбекистон Республикасида иқтисодиёт эркинлашуви ва солиқ тизими модернизациясининг ҳозирги босқичида солиқ таваккалчилигини бошқаришнинг ҳозирги замон муаммолари ҳамда уларни ижобий ҳал этиш масалалари илмий асослаб берилган.

Кириш

Ўзбекистонда солиқ маъмуриятчилигининг самарали восита ва усулларида фойдаланиш асосида “солиқ юкини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини соддалаштириш сиёсатини давом эттириш, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш”[1], “солиқ қонунчилигини соддалаштириш, солиқ муносабатлари соҳасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги қарама-қаршилиқлар ва зиддиятларни бартараф этиш, инсофли солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини кучайтириш”[2], “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси вазибалари ижроси якунида солиқ мажбуриятини ихтиёрий бажариш даражасини 90 фоизгача етказиш лозимлиги”[3] таъкидланди. Булар давлат томонидан самарали солиқ сиёсатини юритиш бўйича стратегик режалаштириш ва прогнозлаштириш вазибаларини белгилаб берди. Мазкур вазибалар бюджет даромадлари барқарорлигини таъминлаш, самарали солиқ маъмуриятчилигини шакллантиришнинг услубий асосларини такомиллаштириш заруриятини кўрсатиб беради.

Мазкур вазибалар “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси” да ҳам янада қатъий ва кенг қамровли тарзда қўйилди: «...солиқ юкини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини соддалаштириш сиёсатини давом эттириш, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш[4]» муҳим йўналиш сифатида белгилаб берилган.

Таҳлил ва натижалар

Таваккалчиликлар, шу жумладан, уларнинг солиқни режалаштиришда еътиборга олиниши керак бўлганлари уларни бошқаришнинг тегишли усуллари ва уларни самарали қўллаш учун бир қатор мезонлар бўйича таснифланиши керак. Солиқ таваккалчилигини таснифлаш хусусиятлари тизими ҳар томонлама тавсиф бериш ва

маълум бир таваккалчилик турининг хусусиятларини аниқлаш имконини беради. Солиқ таваккалчиликларининг таснифлаш хусусиятлари 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал.

Солиқ таваккалчиликларининг тизимлаштирилган таснифи

Таснифий белги	Тасниф гуруҳи
Солиқ таваккалчиликларига йўлиқувчи субъектлар бўйича	солиқ тўловчи таваккалчилиги
	давлат таваккалчилиги
Юзага келиш омиллари бўйича	ички таваккалчиликлар
	ташқи таваккалчиликлар
Бошқа таваккалчиликлар турлари билан алоқадорлик объектлари бўйича	бой берилган имконият таваккалчилиги
	тўловга лаёқатсизлик таваккалчилиги
	солиқ назорати таваккалчилиги
Юзага келувчи оқибатлар тури бўйича	солиқ юкининг ўсиши таваккалчилиги
	жиноят билан яқунланувчи таваккалчилик
Мумкин бўлган йўқотиш миқдори бўйича	йўл қўйилиши мумкин бўлган таваккалчиликлар
	критик таваккалчиликлар
	фожеали таваккалчиликлар

Солиқ таваккалчилигига эга бўлган субъектларга кўра давлат, солиқ тўловчилар, солиқ агентлари, ўзаро боғлиқ шахсларнинг солиқ таваккалчиликлари ажратилади. Шу билан бирга, солиқ тўловчиларнинг таваккалчилиги юридик ва жисмоний шахсларнинг таваккалчилиги учун, давлат рисклари эса солиққа тортиш жараёнида иштирок этувчи турли қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият органлари учун батафсил тавсифланиши мумкин.

Молиявий рискларни белгиловчи омиллар (*пайдо бўлиш манбалари*)га кўра таваккалчиликлар ташқи ва ички турларга бўлинади. Давлат учун ташқи таваккалчиликлар солиққа тортиш соҳасидаги халқаро шартномаларнинг амал қилиши билан боғлиқ; ички таваккалчиликлар - солиққа тортиш жараёнида давлат функцияларини бажарадиган қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият органларининг, шунингдек солиқ тўловчиларнинг фаолияти билан боғлиқ.

Ташкилот учун ташқи таваккалчиликлар манбаи, хусусан, солиққа тортиш нуқтаи-назаридан давлат томонидан ўзгаришларда намоён бўлади:

- солиқлар ва йиғимларнинг янги турларини жорий этиш;
- мавжуд солиқлар ставкалари даражасининг ўзгариши;
- солиқ солинадиган базаларни аниқлаш тартибини ўзгартириш;
- берилган солиқ имтиёзларини бекор қилиш;
- солиқ тўловларини амалга ошириш шартлари ва шартларини ўзгартириш;
- давлат томонидан ташкилотларнинг солиқ тўловларини минималлаштириш имкониятларини камайтириш усулларини қўллаш.

Солиқ таваккалчилигининг *ички омиллари* орасида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- солиқни режалаштиришда йўл қўйилган хатолар;
- ташкилотнинг хўжалик ва молиявий фаолиятидаги салбий ўзгаришлар;
- солиқ қонунчилигини икки марта ўқиш;
- инсон омили (солиқ хатолари).

Йўқотилган фойда таваккалчилиги солиқ тўловлари бўйича жарималар ва пеняларни тўлашдан келиб чиқадиган молиявий йўқотишларда ётади. Тўловга лаёқатсизлик хавфи солиқ мажбуриятларини ўз вақтида бажармасликдир.

Солиқ назорати таваккалчиликларини оддий ва божхона солиқ назорати таваккалчилирига бўлиш мумкин. Иккинчиси ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан бошланган назорат билан боғлиқ бўлиб, форс-мажор ҳолатлари бўлиб, уларни етарлича аниқ баҳолаш мумкин эмас. Солиқ юкининг ортиши рисклари солиқларни ҳисоблаш методологиясининг ўзгариши муносабати билан солиқ солинадиган базалар ва ставкаларнинг ўсиши рискларига, шунингдек тадбиркорлик субъектлари ҳажмининг кенгайиши ҳисобига солиқ солинадиган базаларнинг кўпайиши рискларига бўлинади. *Жиноий таъқиб қилиш хавфи* фақат жиноий жавобгарликка тортиладиган шахслар томонидан солиқ тўловчи ташкилотни бошқариш фаолиятини давом эттира олмаслик билан боғлиқ оқибатлар нуқтаи-назаридан билвосита баҳоланиши мумкин.

Мумкин бўлган йўқотишлар ҳажмига кўра, рухсат этилган, критик ва ҳалокатли хавфлар ажратилади. Қабул қилинадиган солиқ таваккалчиликлари - солиқ тўловчи ташкилот минимал деб ҳисоблайдиган ва уларни қабул қилишга тайёр бўлган хавфлар. Критик йўқотишлар ташкилотнинг тўлов қобилиятига таҳдид солади, ҳалокатли йўқотишлар солиқ тўловчи ташкилотнинг мавжудлигига таҳдид солади.

Кўриб чиқилган таснифлаш хусусиятларига қўшимча равишда, келажакдаги ва мавжуд таваккалчиликларни ажратиб кўрсатган ҳолда, солиқ таваккалчиликларини юзага келиш вақти бўйича таснифлаш мумкин. Ўтган даврлар учун солиқ санкциялари хавфи мавжуд бўлиб, улар бўйича ҳисобот солиқ органларига тақдим этилади. Келажакдаги таваккалчиликлар ташкилотнинг жорий ва келгуси солиқ даврларидаги фаолияти билан боғлиқ бўлиб, улар бўйича ҳисобот келажакда солиқ органларига тақдим этилади.

Солиқ тўловчиларнинг солиқ таваккалчилигини кўриб чиқишда ноаниқлик манбаларини аниқлашда ахборот таваккалчиликлари, технологик таваккалчиликлар, экологик хавфлар ва обрўга оид таваккалчиликларни ажратиб кўрсатиш керак. *Ахборот таваккалчиликлари* деганда солиқ ҳисоб-китобларини амалга ошириш заруратидан келиб чиқадиган ноаниқлик тушунилади (масалан, солиқ тўловчи ва солиқ органи томонидан қонунларни ноаниқ талқин қилиш хавфи). *Жараён таваккалчиликлари* солиқ мажбуриятларини нотўғри бажариш, солиқ ҳисоби ёки солиқни режалаштиришдаги хатолар билан боғлиқ хавфлар гуруҳидир.

Атрофдаги таваккалчиликлар солиқ органлари ва судлар томонидан солиқ қонунчилигининг бажарилиши натижасида юзага келади. Обрў-эътиборга оид таваккалчиликлар ташкилотнинг обрўсига путур етказиши ва натижада жамиятда

ташкilotнинг молиявий барқарорлиги, унинг хизматлари сифати ёки табиати тўғрисида салбий тушунча шаклланиши туфайли мижозлар сонининг, умуман унинг фаолияти камайиши билан боғлиқ. Бундай таснифлаш таваккалчиликларни уларнинг пайдо бўлиш жойларига кўра, лекин фаолият соҳалари билан ўзаро боғлиқликсиз тақдим этишга имкон беради.

Оқибатларнинг табиати бўйича қўшимча солиққа тортиш таваккалчилиги ва самарасиз солиққа тортиш таваккалчиликлари фарқланади. Таваккалчиликларнинг биринчи гуруҳини амалга оширишнинг салбий оқибатлари тадбиркорлик ва солиқ соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар учун қўшимча солиқ тўловлари, пеня ва жарималар, шунингдек, маъмурий ва бошқа турдаги жазоларни қўллаш имкониятидир.

Шу билан бирга, таваккалчиликларнинг яна бир гуруҳи мавжуд - солиқларни ортиқча тўлаш, солиқ имтиёзларидан фойдаланмаслик, солиқ захиралари, атайлаб қўллаб-қувватланадиган ортиқча тўловлар орқали бюджет кредитлари ва бошқаларни ўз ичига олган самарасиз солиққа тортиш таваккалчиликлари.

Таваккалчиликларнинг иккала турини амалга ошириш иқтисодий фаолият самарадорлигини пасайтиради: биринчи гуруҳга нисбатан - солиқ тўловчи ташкilot фойдасининг камайиши, иккинчисига нисбатан - бюджетга маблағларнинг муддатидан олдин ўтказилиши туфайли, бу пулнинг вақт қийматидаги ўзгаришларни ва инфляцияни тан олиш нуқтаи-назаридан мантиқсиздир.

Ички манбалар орқали таваккалчиликларни бошқариш ташқи маслаҳатчиларни жалб қилмасдан ташкilot ходимларининг фақат интеллектуал салоҳиятидан фойдаланишни ўз ичига олади. Солиқ таваккалчилигини бошқаришга бундай ёндашувнинг самарадорлиги бир қатор омилларга, жумладан, солиқ тўловчининг рискларга нисбатан позициясига боғлиқ; солиқ таваккалчилигини бошқаришга жалб қилинган ходимларнинг сони ва малака даражаси; қарор қабул қилиш жараёнида ходимларнинг иштироки даражаси.

Ташқи манбалардан солиқ таваккалчилигини бошқариш ташқи ташкilotлардан солиқ маслаҳатчиларини жалб қилиш орқали амалга оширилади, бу эса қиммат бўлса-да, энг малакали мутахассисларни жалб қилиш имконини беради.

Комбинацияланган усул ички ва ташқи интеллектуал ресурсларни бирлаштиришни ўз ичига олади. Солиқ таваккалчиликларини бошқариш учун фойдаланиладиган манбани танлаш бир қатор омилларга боғлиқ: бизнес кўлами, солиқ хавфсизлигини таъминлаш позицияси, солиқ тўловчи ташкilotнинг молиявий имкониятлари ва бошқалар.

Хулоса.

1. Ўзбекистон Республикасида солиқ таваккалчиликлари таҳлил қилиниши ва баҳоланиши керак, уларни бошқариш мумкин ва зарур. Солиқ таваккалчилигини самарали бошқариш тизимини яратиш учун қуйидагилар зарур:

- солиқ тўловчилар томонидан солиқ таваккалчилигини аниқлаш усулларида фойдаланиш орқали солиқ мажбуриятлари аниқлиги бузилишининг тизимли мониторингини амалга ошириш;
- таваккалчиликларни таҳлил қилиш ва баҳолаш учун солиқ мажбуриятининг ноаниқлигини баҳолаш усуллари қўллаш;

- солиқ тўловчи учун солиқ таваккалчилигининг мақбул даражасига риоя етилишини йетарли даражада ташкил етишни таъминлаш.

2. Амалда солиқ таваккалчиликларини камайтириш учун солиқ таваккалчиликларини бошқариш бўйича қарорларни ахборот-таҳлилий таъминлаш каби усуллардан ҳам фойдаланилади. Аммо кўпинча солиқ тўловчилар солиқ таваккалчиликларини камайтириш учун ўзларига глобал муаммоларни қўймайдилар, улар ҳеч бўлмаганда унинг даражасини сақлаб қолишга интиладилар.

3. Солиқ тўловчи солиқ таваккалчилигини камайтириш усулларида бирини танлашда солиқ тўловчининг солиқ мажбурияти бажарилган солиққа тортиш шартларини ҳам баҳолаши шарт.

Шубҳасиз, солиқ мажбуриятини бажариш турли шартларда қабул қилиниши мумкин:

- солиқ мажбуриятини бажаришнинг ушбу вариантнинг барча оқибатларини баҳолаш мумкин бўлган аниқлик, бу солиқ қонунчилиги нормаларининг умумийлиги билан боғлиқ эмас;

- солиқ мажбуриятини бажариш учун қабул қилинган вариантнинг оқибатлари маълум даражада еҳтимоллик билан баҳоланиши мумкин бўлган хавф;

- солиқ мажбуриятини бажариш учун қабул қилинган вариантнинг оқибатларини баҳолаш учун дастлабки маълумотлар мавжуд бўлмаганда тўлиқ ноаниқлик.

References:

1. 2017- 2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонида 1-ИЛОВА. Халқ сўзи газетаси 2017 йил 8 февраль.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5837-сонли фармони, 2019 йил 26 сентябрь.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 июлдаги ПҚ-4389-сон [қарорига](#) 1-илова”Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш стратегияси”нинг 3-боб, 3.3-банди.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси ни тасдиқлаш тўғрисида”ги №ПФ-60-сонли Фармони.
5. Djamalov Kh.N., Abdullayev A.B, (2021). Development Of The Methodology Of Accounting Expertise Of Tax Obligations. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 3(05), 151-163.